

HISTORICAL SCIENCES ІСТОРІЧНІ НАУКИ

DOI: 10.15421/272520

УДК 94:622](477.6=162.1)«18/19»

О. Б. Шляхов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

ІНЖЕНЕРИ-ПОЛЯКИ В ГІРНИЧІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНЕЦЬКОГО БАСЕЙНУ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

E-mail: alexshlyahov@ukr.net

ORCID: [https://orcid.org / 0000-0003-0752-4061](https://orcid.org/0000-0003-0752-4061)

Анотація. Вступ. У пореформену добу в українських етнічних землях Російської імперії активно розвивається підприємницька діяльність заповзятливих осіб, яка охоплювала і представників технічної інтелігенції. **Мета** дослідження – реконструювати діяльність інженерів-поляків у кам'яновугільній промисловості Донецького басейну в модерний період та висвітлити особливості їх бізнесових практик. Наукова новизна: на основі широкого кола джерел визначено місце та роль етнічних поляків у розбудові гірничої промисловості регіону в пореформену добу, їх участь у створенні вугледобувних підприємств. **Основні результати.** З'ясовано, що в другій половині ХІХ ст. у Донецькому вугільному басейні одна за одною створюються великі гірничопромислові компанії та одноосібні фірми, які потребували все більше кваліфікованих фахівців – інженерів та техніків. Серед таких осіб було чимало інженерів-поляків, підданих Російської імперії. Загалом від 1880-х рр. до 1917 р. у гірничій галузі Донецького басейну за нашими підрахунками працювало приблизно двадцять п'ять представників польської технічної інтелігенції – гірничі інженери, інженери-технологи, інженери шляхів сполучення, які демонстрували непересічні менеджерські здібності. Водночас мали місце непоодинокі випадки, коли представники польської технічної інтелігенції не лише виконували суто інженерні функції, а й створювали потужні вугільні підприємства, ставали співвласниками або очільниками значних вугільнодобувних товариств. Серед таких осіб були К. Мсциховський, Й. Крживицький, К. Толвинський. Крім того, інженери польського походження активно долучилися до діяльності організацій, створених шахтовласниками Донбасу. Так, до складу Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії в різні періоди входили К. Мсциховський, Й. Дворжанчик, Й. Крживицький, К. Буковський та Л. Підгаєцький. Виконували поляки і важливі функції секретаря цієї інституції (М. Яшевський), а також займали провідні позиції в синдикаті «Продвугілля». **Висновки.** Наголошено, що інженери-поляки відіграли суттєву роль в індустріальній розбудові регіону, закладаючи міцні традиції підприємництва на Півдні України в модерний період.

Ключові слова: поляки, технічна інтелігенція, гірничо промисловість, Донецький басейн, підприємницька діяльність.

O. B. Shliakhov*National University of Oles Honchar, Dnipro, Ukraine*

POLISH ENGINEERS IN THE MINING INDUSTRY OF THE DONETSK BASIN AT THE END 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

Abstract. Introduction. In the post-reform era, entrepreneurial activity of enterprising individuals, which included many representatives of the technical intelligentsia, was actively developing in the Ukrainian ethnic lands of the Russian Empire. The Aim of the study is to reconstruct the activities of representatives of the Polish technical intelligentsia in the coal industry of the Donetsk Basin in the modern period and to highlight the peculiarities of their business practices. Research methods used: historical-genetic, statistical, diachronic. **Scientific novelty:** The article identifies the place and role of engineers of Polish origin in the development of the mining industry of the Donetsk Basin in the post-reform era, their participation in the creation of coal mining enterprises in the region. Main material and results. In the Donetsk coal basin in the second half of the 19th century, large mining companies and sole proprietorships were opened one after another, which required more and more qualified specialists – engineers and technicians. Among such individuals were many Polish engineers, were subjects of the Russian Empire, who while settling in the mines and shafts of Donbass, eventually demonstrated extraordinary managerial abilities. According to our calculations, from the 1880s to 1917, approximately up to twenty five representatives of the Polish technical intelligentsia – mining engineers, process engineers and railway engineers – worked in the mining industry of the Donetsk Basin. At the same time, there are many known cases when, at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries, they not only performed purely engineering functions, but also created powerful coal enterprises, became co-owners or even heads of significant coal mining companies. Among such individuals, one should mention K. Mscykховsky, J. Krzywyski and K. Tolvynsky. Polish engineers also held important positions in the organizations of mine owners of the Donetsk basin. In particular, the secretary of the Council of Congresses of Miners of Southern Russia was the ethnic Polish, engineer M. Yashevsky. At the same time, engineers of Polish origin (Й. Knotte, Л. Pidhayecky, К. Trzetrzewinski) held leading positions in the Produgolya syndicate. Ultimately, it can be argued that representatives of the technical intelligentsia of Polish origin made their contribution to the industrial development of the Donetsk Basin, establishing strong traditions of entrepreneurship in Southern Ukraine in the modern period.

Key words: Poles, technical intelligentsia, mining industry, Donetsk basin, entrepreneurship.

Вступ. Друга половина XIX – початок XX ст. – це вкрай важливий період в історичному поступі України, час, коли в українському суспільстві відбувалися системні трансформації та воно набувало якісно нових характеристик. При цьому найвагомішим проявом тогочасних змін стала масштабна індустріалізація промисловості. В історично короткий термін у південноукраїнських губерніях царської Росії, зокрема на Катеринославщині, виникає розгалужена мережа залізниць та нові галузі економіки – металургійна, машинобудівна та залізорудна. Економічне піднесення 1890-х рр. спричинило посилений попит у країні на паливо. В результаті в Донецькому вугільному басейні одна за одною відкриваються великі гірничопромислові компанії та одноосібні фірми, які потребували все більше кваліфікованих фахівців – інженерів та техніків. Серед таких осіб було чимало інженерів-поляків, підданих Російської імперії, які, влаштовуючись на рудники та шахти регіону, згодом виявили непересічні менеджерські здібності. З цього приводу польський дослідник Р. Ковальчик слушно зазначав, що «розвиток важкої промисловості на півдні України обумовив залучення до економічного життя України багатьох польських інженерів, техніків та економістів, яких цінували не лише в Російській імперії, а й у Західній Європі»¹.

¹ Kowalczyk R. Polscy inżynierowie i technicy w życiu gospodarczym Ukrainy w końcu XIX i na początku XX wieku. *Славистична збірка*. Київ, 2015. Вип. 1. С. 260.

При цьому відомі непоодинокі випадки, коли представники польської технічної інтелігенції наприкінці XIX – на початку XX ст. не лише виконували суто інженерні функції, а й створювали потужні вугільні підприємства, ставали співвласниками або навіть очільниками значних вугільнодобувних товариств. Як згадував один з керівників Ради з'їздів гірничопромисловців півдня Росії О. Фенін, «участь інженерів-поляків була взагалі дуже помітна в російській промисловості – вони були гарними техніками, надали багато прикладів вправних організаторів та адміністраторів промислових підприємств»². Усе це обумовлює актуальність та наукову важливість вивчення питань участі інженерів-поляків у розбудові гірничої промисловості Півдня України, їх місця та ролі в підприємницьких практиках на Катеринославщині в пореформену добу.

Втім у вітчизняній історичній літературі цій проблематиці ще не приділено належної уваги. Виняток становить лише монографія В. В. Крутікова, стаття О. В. Жукової та публікація В. В. Петрова в сучасному енциклопедичному виданні³, де коротко згадується про інженера шляхів сполучення шахтовласника Казимира Мсциховського та висвітлюються окремі факти його підприємницької діяльності. Певна інформація про Мсциховського міститься також в одній з авторських розвідок⁴.

Водночас у сучасній польській історіографії вищезгадану проблематику порушували Р. Ковальчик, Х. Красовська та автори колективної монографії «*Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921*», які у своїх наукових студіях торкалися питань участі репрезентантів польської національної меншини, зокрема представників технічної інтелігенції в підприємництві на Південному Сході України в пореформену добу⁵. При цьому автори зазначених праць звертали увагу на діяльність у гірничій промисловості Донецького басейну наприкінці XIX – на початку XX ст. низки інженерів польського походження. Втім, докладної інформації про їх бізнесові практики там не наводилося. Як і не згадується про такі постаті, як інженери К. Буковський, Й. Крживицький, І. Кржижановський або К. Мсциховський.

Тож **метою** дослідження є реконструкція діяльності представників польської технічної інтелігенції в кам'яновугільній промисловості Донецького басейну в модерний період та висвітлення особливості їх бізнесових практик. При цьому особливу увагу приділено інженеру-шляховику Казимиру Мсциховському, чия діяльність найбільш рельєфно висвічує роль інженерів польського походження в закладанні традицій підприємництва в економіці південноукраїнських губерній наприкінці XIX – на початку XX ст.

Джерельною базою для вирішення цих завдань слугували Труди з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, матеріали фабрично-заводської статистики Російської імперії кінця XIX – початку XX ст., а також спогади сучасників. Крім того, автор використав архівні матеріали з фонду Ради з'їздів представників промисловості та торгівлі Російської імперії (РДІА).

² Фенін А. И. Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 гг.). Прага: Рус. ин-т в Праге, 1938. С. 120.

³ Крутіков В. В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. 172 с.; Жукова О. В. Відродження старовинних садиб шляхом створення музейно-туристичних центрів як сучасна тенденція музейно-пам'яткоохоронної справи (на прикладі садиби Мсциховського Луганської обл.). *Сіверщина в історії України*. 2012. Вип. 5. С. 21–26; Петров В. В. Мсциховський Казимир Людвигович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. Т. 22. URL: <https://esu.com.ua/article-69803>.

⁴ Шляхов О. Б. Казимир Мсциховський: соціо професійний портрет гірничопромисловця кінця XIX – початку XX ст. *Передові технології реалізації освітніх ініціатив: зб. наук. праць* / наук. ред. А. М. Зленко. Переяслав: Домбровська Я. М., 2025. С. 458–466.

⁵ Kowalczyk R. Polscy inżynierowie i technicy w życiu gospodarczym Ukrainy... С. 248–260; Krasowska Helena. Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2012. 435 с.; Madzik M., Korzeniowski M., Latawiec K., Tarasiuk D. Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2014. 294 с.

Основний матеріал та результати. Треба зазначити, що промислових масштабів видобуток вугілля в Донецькому басейні досяг лише на початку 1870-х рр. Адже після побудови в 1869 р. Курсько-Харківсько-Азовської залізниці відбувається значне підвищення попиту на паливо, а відповідно і ціни на нього. Але фахівців, знайомих із гірничою справою, критично не вистачало. Це призводило до того, що організатори гірничих робіт, неофіти вугільної справи, частіше за все задовольнялися «випадковими штейгерами, які недовчилися» і які були «знайомі лише з рутинними прийомами гірничого мистецтва»⁶. Таким чином, розвиток гірничої промисловості в пореформений період об'єктивно вимагав присутності в регіоні все більшої кількості справжніх спеціалістів – інженерів та техніків. Цю лакуну вже з кінця 1880-х рр. заповнювало чимало молодих фахівців, зокрема етнічних поляків, які у вищих навчальних закладах Російської імперії здобували технічну освіту. Після набуття фаху гірничого інженера чи інженера-технолога вони зараховувалися до штатів урядових відомств (переважно Головного гірничого управління) без утримання та відряджалися в розпорядження певної приватної фірми чи акціонерного товариства. Ця служба дорівнювалася до державної і супроводжувалася провадженням таких осіб у класні чини відповідно до чинного Табеля про ранги.

Загалом від 1880-х рр. до 1917 р. у гірничій галузі Донецького басейну працювало за нашими підрахунками приблизно двадцять п'ять представників польської технічної інтелігенції. У своїй діяльності вони зазвичай демонстрували високий рівень працездатності, ділову ініціативу та практичний розум. Хоча умови, в яких тоді вони опинилися, були вельми непростими. Як зазначав з цього приводу інженер Є. Таскін, у той час «завідуючи рудниками, інженери вимушені були самі підготувати з простих робітників десятників, штейгерів і машиністів і, займаючись влаштуванням шахт, установкою машин, разом з тим повинні були відшукувати будівельне каміння, цегельну глину... і т.п.»⁷.

Отже, перші згадки про інженерів, етнічних поляків у гірничій промисловості Донецького басейну датуються кінцем 1870-х – початком 1880-х рр. Адже саме в цей час до діяльності у вугледобувній промисловості регіону долучився *підданий Російської імперії* польського походження Михайло Гнатович Яшевський. В 1861 р. він набув фах гірничого інженера. Згодом обійняв посаду в управлінні справами гірничопромислової компанії на Півдні Росії, брав участь у розвідці вугільних родовищ у східних районах Катеринославської губернії⁸. Також від початку 1880-х рр. Яшевський завідував Ясиновським рудником донбаського шахтовласника Е. П. Шредера. Водночас він став активним учасником з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, зокрема виконував обов'язки секретаря їх організації. Був він і виборним від шахтовласників регіону для вирішення питань розподілу залізничних вагонів між рудниками та участі в роботі Технічного комітету з перевезення мінерального палива⁹. Крім того, з 1880 р. Яшевський почав видавати друкований орган південних гірничопромисловців – «Южно-Русский Горный Листок». Як згадували сучасники, М. Яшевський, «полюбуючи гірничу справу, невтомно працював над різноманітними технічними та економічними питаннями гірничої промисловості... Він все життя прагнув бути спритним та прозорливим практиком і, незважаючи на це, усе життя залишався адептом науки, по-дитячому довірливим і глибоко віруючим у людей діячем»¹⁰. Мешкав М. Яшевський у Харкові. Помер у лютому 1887 р.

⁶ Иславин В. Обзор каменноугольной и железодельательной промышленности Донецкого края. *Горный журнал*. 1875. № 1. С. 40.

⁷ Таскин Е. Н. Каменноугольная промышленность Донецкого бассейна: Условия ее развития и современное положение. Харьков: Паровая тип. и литогр. Зильберберг, 1896. С. 22.

⁸ Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. С. 93.

⁹ Труды VII Съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в городе Харькове с 10 по 27 нояб. 1882 г. Харьков, 1883. С. XXXXI.

¹⁰ Михаил Игнатьевич Яшевский. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/РБС/ВТ/Яшевский>.

Водночас перший досвід організації поляками власних кам'яновугільних копалень у Донецькому басейні датується серединою 1890-х рр. і пов'язаний з діяльністю інженера шляхів сполучення Казимира Людвіговича Мсциховського. Треба зазначити, що К. Мсциховський народився в Кам'янець-Подільську 9 січня 1850 р. Він був нащадком польського старовинного дворянського роду, чим завжди пишався. Навчався у Немирівській гімназії. У 1874 р. Казимир Мсциховський закінчив фізико-математичний факультет Київського університету Св. Володимира зі ступенем кандидата, а в 1876 р. – Інститут інженерів шляхів сполучення в Санкт-Петербурзі. При цьому, як зазначали сучасники, «ще будучи студентом він привернув до себе увагу своїми блискучими здібностями»¹¹.

Від 1883 р. Казимир Людвігович перебував у підпорядкуванні Міністерства шляхів сполучення і згодом був відряджений у розпорядження Товариства Південноросійської кам'яновугільної промисловості. В цій компанії, яку очолював відомий підприємець С. Поляков, Мсциховський виконував функції директора Корсунської копальні.

У 1891 р. К. Мсциховський брав участь в урочистостях, що відбувалися в Катеринославській губернії з нагоди створення тут Гірничого управління Південної Росії. Зокрема, приймав на Корсунському руднику нового директора Гірничого департаменту К. Скальковського. Як згадували з цього приводу сучасники, «ввечері, у день приїзду директора Гірничого департаменту, було влаштовано свято... Під час обіду, влаштованого К. Л. Мсциховським, грав оркестр, складений з робітників... і поставлена ціла низка п'єс»¹². Не виключено, що саме це знайомство в майбутньому посприяло бізнесовим практикам К. Мсциховського. Певним чином наше припущення підтверджує той факт, що в 1897 р. Мсциховський разом із К. Скальковським стали членами правління Акціонерного товариства Белянських кам'яновугільних копій¹³. Зрештою в 1902 р. Казимир Мсциховський отримав чин статського радника, а в 1906 р. – дійсного статського радника.

Водночас ще на початку 1890-х рр. заповзятливий інженер почав займатися підприємницькою діяльністю. Так, у 1891 р. разом з французами Е. Пастером та Є. Верд'є, а також землевласниками Катеринославської губернії О. І. та В. О. Плещеевими, Мсциховський став співзасновником Донецького акціонерного Товариства залізобудівного та сталеливарного виробництв, яке мало на меті будівництво Дружківського металургійного заводу¹⁴. Основний капітал товариства визначено в сумі 1,5 млн рублів і випущено 12 тис. акцій вартістю кожна по 125 руб. (або 500 франків). Участь Мсциховського у створенні цієї компанії пояснювалася тим, що в той період заповзятливі ділки охоче пропонували керівні посади в новоутворених підприємствах особам, які мали зв'язки в урядових колах, розраховуючи використати їх вплив у своїх інтересах. З цього приводу американський історик Л. Кехен справедливо зазначав, що в царській Росії «приватні фірми приваблювали впливових посадових осіб неймовірними сумами з метою використати їхні офіційні зв'язки та знання методів, необхідних для отримання урядових субсидій»¹⁵. Тож надалі Казимир Людвігович перебував у складі правління Донецького акціонерного Товариства як директор.

У цей період Мсциховський вдався і до організації власного кам'яновугільного підприємства. Адже ще в 1889 р. він придбав у поміщика Голубова у селі Селезньовка, що біля Луганська, 450 дес. землі багатой на поклади кам'яного вугілля. Крім того, у селян Адріанопольської волості Слоб'янського повіту орендував землю

¹¹ Фенин А. Воспоминания инженера. Б. г. Часть II. URL: <https://corpus.prozhito.org/person/5811>

¹² Плещеев А. В дороге и дома. Путевые пейзажи. Санкт-Петербург: Тип. В. Г. Авсеев, 1892.

¹³ Коробков В. М. Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна. Испр. и доп. по 1901 году. Харьков: Тип.-литограф. Зильберберг и сыновья, 1901. С. 216.

¹⁴ Устав Донецкого общества железодельного и сталелитейного производств. Санкт-Петербург: Тип. Департамента Уделов, 1891. С. 3–7.

¹⁵ Kochan L. Russia in revolution 1890–1918: reader in modern European history University of East Anglia. N.-Y: The New American Library. 1966. P. 161.

терміном на 30 років зі сплатою 0,25 коп. з пуда відправленого вугілля¹⁶. Спочатку на фірмі Мсциховського функціонували неглибокі копальні, коли вугілля на поверхню підіймали за допомогою коней. Зокрема, в 1893 р. почала діяти Юр'ївська шахта, де працювало 42 робітники, а обсяг видобутого вугілля становив на рік 52 800 пудів¹⁷. Але вже 1900 р. були закладені дві потужні шахти, і таким чином Мсциховський став власником великого Селезньовського кам'яновугільного рудника. При цьому його фірма скористалася фінансовою підтримкою влади, яка кредитувала вищезгадане будівництво¹⁸.

У тому ж 1900 р. на базі свого підприємства Мсциховський вирішив заснувати акціонерну компанію Селезньовське товариство кам'яновугільної та заводської промисловості зі статутним капіталом 1 млн руб., який поділено на 400 акцій по 2 500 руб. кожна¹⁹. Головою правління товариства став сам Казимир Людвігович. При цьому його компанія активно співпрацювала з царизмом у питаннях постачання палива державним підприємствам. Так, у грудні 1900 р., коли в економіці Російської імперії запанувала економічна криза і ціни на вугілля суттєво впали, Мсциховський уклав договір з Управлінням залізниць на постачання протягом шести років кам'яного вугілля казенним залізницям, що в підсумку дозволило його підприємству суттєво поліпшити своє фінансове становище.

Зазначимо, що на шахтах К. Мсциховського працювало 1 600 гірників. Для них власник побудував робітничу колонію, яка складалася з 136 невеличких будиночків. Крім того, у селищі був проведений водогін з 15 розбірними кранами, побудована лікарня на 16 ліжок, а також школа на 125 учнів. Для розваг робітників збудовано платний кінематограф²⁰. З цього приводу гірничий інженер О. І. Фенін, який працював разом із К. Мсциховським, зазначав у своїх спогадах: «Добре сам заробляючи, оскільки поклади вугілля виявилися чудовими, М[сциховський] вважав за необхідне добре винагороджувати за роботу на себе. Робітники та службовці рудника мали непогані приміщення і пристойно заробляли – взагалі Селезньовський рудник був одним з найкращих рудників району за загальним культурним рівнем усього облаштування рудничного життя»²¹.

Сам же Мсциховський активно цікавився всіма справами на руднику. Як згадували сучасники, він «був постійно в курсі рудничних справ, будучи справжнім, часто уважним до дрібниць, але завжди дуже справним господарем». До робітників і службовців він ставився «хоча і без підкресленої прихильності, але завжди добре»²². Принагідно зазначимо, що в 1903 р. управителем рудником Мсциховського став також поляк, гірничий інженер Йосиф Анастасович Крживицький (1866 р.н.). Він у 1888 р. закінчив Санкт-Петербурзький Гірничий інститут за I розрядом, а потім протягом десяти років успішно керував великим Голубовським рудником Голуб.-Берестовського гірничопромишлового товариства. За спогадами своїх товаришів-інженерів, Крживицький вирізнявся «чудовим технічним і комерційним розумінням справи». Однак у Мсциховського він пропрацював відносно недовго. Адже маючи п'ятеро дітей, які часто хворіли, Крживицький мав нерідко полишати роботу на руднику й повертатись додому. Зокрема, він, за словами К. Мсциховського, «з великою неохотою залишав родину для від'їзду з рудника у справах. Тоді, – стверджував Мсциховський, – Крживицький намагався навмисно запізнитися на потяг»²³. Зрозуміло, що така поведінка не влаштовувала гос-

¹⁶ По Екатерининской железной дороге. Екатеринослав: Типо-Литография Екатерининской железной дороги, 1912. Вып. 2. С. 258.

¹⁷ Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1893 год. Екатеринослав: Типо-Литограф. Губернского правления, 1894. Т. 2. С. 154.

¹⁸ По Екатерининской железной дороге. С. 260.

¹⁹ Коробков В. М. Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна. С. 226.

²⁰ По Екатерининской железной дороге. С. 261.

²¹ Фенин А. Воспоминания инженера. Ч. II.

²² Там само.

²³ Фенин А. И. Воспоминания инженера. 1938. С. 122.

подаря підприємства. Відповідно незабаром Й. Крживицький залишив Селезньовку і вдався до організації власного бізнесу. А функції директора-розпорядника компанії перебрав на себе інший етнічний поляк, гірничий інженер Олександр Людвігович Біалковський²⁴. При цьому обсяг його посадових обов'язків постійно зростає. Адже в той час Селезньовське товариство придбало у власність Новоолександрівський та Ольговерховський рудники, і в 1908 р. його капітал збільшився до 2,5 млн руб., а видобуток вугілля в 1912 р. становив 16 млн пудів²⁵. У грошовому ж еквіваленті річний обіг продукції фірми Мсциховського тоді коливався в межах від 1,2 до 1,8 млн руб.

Однак сфера бізнесових інтересів Мсциховського не обмежувалася лише вугледобувними справами. Віддавав він данину і діяльності у фінансово-банківській сфері. Так, 1914 р. К. Мсциховський став членом ради однієї з найбільших фінансових установ Російської імперії – Азовсько-Донського акціонерного комерційного банку²⁶. Останнє пояснювалося тим, що саме цей банк на початку XX ст. мав значний вплив у кам'яновугільній промисловості Донбасу, активно її кредитуючи. Звернімо увагу і на те, що голова правління Азовсько-Донського банку Б. Каменка тоді увійшов до складу керівництва підприємства Мсциховського – Селезньовського товариства. А отже, в цьому випадку відбулася своєрідна персональна унія, яка, без сумніву, сприяла бізнесовим практикам Казимира Людвіговича.

Був К. Мсциховський і постійним учасником з'їздів південних гірничопромисловців, перебував у складі їх керівного органу – Ради з'їздів²⁷. Неодноразово обирався уповноваженим з'їзду для вирішення актуальних питань діяльності гірничої промисловості Донбасу. І це вже про багато що свідчило. Адже, як згадували керівники цієї організації, уповноваженими обирались завжди особи найвпливовіші та найавторитетніші з представників гірничої промисловості. Крім того, Мсциховський був виборним від шахтовласників півдня у Піклувальній раді Луганської торговельної школи²⁸.

У 1912 р. Мсциховський звільнився з державної служби і зосередився на власному бізнесі, віддаючи також данину домашнім справам. Так, у 1913 р. на території маєтку Мсциховського були зведені палац, парафіяльна церква-школа та будинок для вчителів. Садиба Казимира Людвіговича мала також пейзажний парк площею в 22 гектари. Розлогу характеристику маєтку К. Мсциховського та стилю його тогочасного життя дав у своїх спогадах член Правління Селезньовського товариства інженер О. Фенін, який зазначав: «Любов до багатого культурного комфорту, який він зумів влаштувати у своїй Селезнівці, де він постійно мешкав, була головним змістом його життя. У старій садибі купленого ним маєтку, розташованій за кілька верст від рудника, він збудував розкішний будинок, чи то чарівну заміську віллу, чи то невеличкий витончений замок, прикрасивши його написом на фасаді великими золотими літерами: *laboris sacrum* (священна праця). Своєрідність стилю внутрішнього оздоблення будинку з розкішним умеблюванням та зимовим садом доповнювали лакеї у вигаданій М[сцихівським] відповідній формі. Вина і стіл М[сциховського] були бездоганні – його кухар був навчений французької кухні у відомого господаря харківського Гранд Готелю»²⁹. Таким чином, у ці роки Казимир Людвігович майже весь час жив у своєму маєтку, багато читав, у нього була гарна бібліотека, де головним чином представлена історична література.

К. Мсциховський був одружений з Агатою Михайлівною Ніколич (шлюб відбувся в 1882 р.), румункою за походженням. Сучасники характеризували її як «гарну жінку»,

²⁴ Труды XXXVIII съезда горнопромышленников Юга России. Харьков: Тип. Б. Бенгиса, 1913. Т. I. С. 13.

²⁵ По Екатерининской железной дороге. С. 258.

²⁶ Азовско-Донской коммерческий банк. URL: <https://www.citywalls.ru/house609.html#:~:text=Азовско-Донской%20банк%20%20акционерный%2C,%2C%20Леон%20Розенталь%2C%20Марк%20Варвацки>.

²⁷ Труды XL Съезда горнопромышленников юга России. 21–29 ноября 1915 года. Харьков, 1916. Т. I. С. 10.

²⁸ Труды XXXVIII съезда горнопромышленников Юга России. Т. I. С. 10.

²⁹ Фенин А. Воспоминания инженера. Ч. II.

щоправда, «мало інтелігентну», але яка «якось підходила до стилю життя М[сциховського]»³⁰. Дітей же в родині Мсциховських не було.

Щодо політичних поглядів Мсциховського, то він, як і багато хто з ділків Донецького басейну пореформеної доби, був переконаним монархістом. Зокрема, розглядав тогочасний політичний рух у Російській імперії як несуттєвий, який «йшов від незначної купки баламутів і не зачіпав глибин російського народу». Так само «неважливим, непотрібним... вважав він і наявність політичних партій»³¹. А отже, рівень політичної культури Казимира Людвіговича залишав бажати набагато кращого. Це наочно продемонстрували передвиборчі збори до Першої Державної думи, які відбулися в Луганську на початку 1906 р. Адже в той час Мсциховський захопився ідеєю бути обраним до російського парламенту. Як згадували сучасники, «він наївно вірив, що його обрання в Державну думу забезпечено тим, що він був великим промисловим діячем промислового повіту, який не цурався широкої громадсько-благодійної діяльності»³². Однак його промова на зборах, яка була виголошена в охоронному дусі, різко дисгармонувала з пануючими тоді настроями і не сподобалася аудиторії, зокрема присутнім робітникам, які гучно та в брутальній формі висловили свою незгоду з оратором. В результаті збори були зірвані, й плани Мсциховського отримати депутатський мандат зазнали краху.

Проявом тогочасних консервативних настроїв Мсциховського був і той факт, що на Селезньовських шахтах у період Столипінської реакції були розігнані профспілки, які, на думку господаря, являли собою лише «центр пропаганди». Відповідно не має підстав ідеалізувати його відносини з робітничою масою. І хоча інженер О. Фенін зазначав: «Я не пригадую, щоб на руднику був колись робітничий страйк»³³, утім такі твердження не відповідають дійсності. Адже, наприклад, 1–3 травня 1911 р. на шахті № 2 Селезньовського рудника відбувся економічний страйк 450 гірників з вимогою зменшити квартплату за проживання в шахтних казармах. 18 травня 1912 р. застрайкував 1 071 робітник Селезньовського рудника, вимагаючи збільшити їм платню, а 23–24 червня 1913 р. мав місце виступ шахтарів, які наполягали на підвищенні розцінок, проведенні обліку видобутого палива вагончиками з вугіллям та не допуску обрахунків робітників при видачі їм платні³⁴.

Треба зазначити, що в ті часи гірничопромислова компанія Мсциховського мала непрості стосунки із синдикатом «Продвугілля». Адже спочатку Селезньовське товариство стало конкурентом цієї монополії, потім, у післяреволюційний період, увійшло до її складу. Однак у роки Першої світової війни їх суперечності знов загострилися. Адже в 1915 р. Селезньовське товариство за державними замовленнями повинно було поставити значні обсяги вугілля кораблям Балтійського флоту за ціною 16 коп. за пуд. При цьому собівартість видобутку палива, за твердженням К. Мсциховського, становила тоді 15 коп. за пуд³⁵. Натомість «Продвугілля» вимагав від компанії Мсциховського, як від свого контрагента, щоб усі розрахунки з урядом вона здійснювала через контору синдикату зі сплатою комісійних за посередницькі послуги в розмірі 3–4 коп. з пуда вугілля, тобто 25 % від затвердженої ціни постачання. У випадку ж відмови монополія погрожувала конфіскувати гроші, які Селезньовська компанія внесла до каси «Продвугілля» як заставу. Тож Мсциховському довелося звертатися до царського уряду, прохаючи «захистити його» від домагань синдикату³⁶.

При цьому загадаємо, що до проводу цього монопольного об'єднання входило відразу кілька інженерів польського походження. Зокрема, його директором-розпорядником

³⁰ Фенін А. Воспоминания инженера. Ч. II.

³¹ Фенін А. И. Воспоминания инженера, 1938. С. 172.

³² Там само. С. 173.

³³ Див.: Фенін А. Воспоминания инженера. Ч. II.

³⁴ Хроника революционного рабочего движения на Украине (1900–1917): Справочник / АН УССР, Ин-т истории / сост. О. А. Белоцкая и др. Київ: Наукова думка, 1987. С. 245, 265, 295.

³⁵ Российский государственный исторический архив в г. Санкт-Петербург (РГИА). Ф. 32, оп. 1, д. 291, л. 1–2.

³⁶ Там само.

був польський дворянин Йосиф Адольфович Кнотте³⁷. Й. Кнотте в 1891 р. закінчив Гірничий інститут у Петербурзі, а потім тривалий час працював у Південноросійському товаристві кам'яновугільної промисловості, однієї з найстаріших гірничих компаній Донецького басейну, виконуючи функції технічного директора та головного інженера³⁸. Своєю чергою управляючим Київським відділенням «Продвугілля» був етнічний поляк, гірничий інженер Людвіг Іполитович Підгаєцький³⁹. У керівних структурах синдикату працював також гірничий інженер, колезький асесор Карл Генріхович Тржетржевський.

Повертаючись до постаті Мсциховського зазначимо, що в роки Першої світової війни він вів доволі замкнений спосіб життя. Коло спілкування в нього було вкрай вузьке. Тож за винятком найближчих співробітників по вугільному підприємству в нього в садибі майже ніхто не бував. Як згадував О. І. Фенін, «наша промислова громадськість не любила М[сциховського], вважаючи його користолобом та чванливим “паном”»⁴⁰. Можливо, таке ставлення обумовлювалося тим, що саме фірма Мсциховського зазвичай отримувала вигідні контракти від царського уряду на постачання вугілля казенним підприємствам. У свою чергу Мсциховський на з'їздах гірничопромисловців Донбасу усіляко підтримував ті рішення, які відповідали політиці царизму з питань забезпечення імперії паливом. Так, коли в листопаді 1915 р. на засіданні 40-го з'їзду розглядалося питання про «виключне постачання мінерального палива Донецького басейну до скарбниці», яке наполегливо просувала царська влада, Мсциховський всупереч майже однастайній думці присутніх шахтовласників висловився на підтримку реквізиції донецького вугілля урядовими структурами⁴¹.

Зрештою, можна вважати, що К. Мсциховський був непересічною особистістю та талановитим підприємцем. При цьому він з максимальною для себе ефективністю намагався використати ті специфічні умови, в яких в той час розгорталася підприємницька діяльність у Російській імперії. І хоча він мав свої слабкі сторони, все ж, без сумніву, відіграв помітну роль у розбудові гірничої промисловості регіону.

Зазначимо, що поряд із Мсциховським у Селезньовському товаристві працювала ще низка інженерів польського походження. Серед них можна згадати таких представників технічної інтелігенції, як Антон Людвігович Кучинський, Георгій Казимирович Дубісса-Крачак⁴² та Казимир Ромуальдович Буковський. Останній, закінчивши Петербурзький технологічний інститут, спочатку працював помічником директора на металургійному підприємстві Товариства «Руський Провіданс» в Маріуполі⁴³. Пізніше був директором Петро-Марієвського товариства кам'яновугільної промисловості, яке діяло у Слов'яносербському повіті на французькі кошти. Але згодом, прийнявши пропозицію Мсциховського, долучився до роботи в його фірмі, посівши в роки Першої світової війни посаду директора-розпорядника⁴⁴.

Окрім Мсциховського до організації власної підприємницької справи в гірничій промисловості Донецького басейну на початку ХХ ст. вдавалися й інші інженери-поляки. Так, вищезгаданий автором Й. Крживицький у 1907 р. заснував у Слов'яносербському повіті Катеринославської губернії Романівський рудник. Виробнича потужність його копалень у 1910 р. становила 1,5 млн пудів на рік⁴⁵. Працювало там 93 робітники. Крім того, Крживицькому належав кар'єр з видобутку вапняку в районі станції Дебальце-

³⁷ Труды XXXVIII съезда горнопромышленников Юга России. Т. I. С. 17.

³⁸ Коробков В. М. Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна. С. 183.

³⁹ Труды XXXIII Съезда горнопромышленников Юга России: (23 ноября – 12 дек. 1908 г.). Харьков: Тип. Б. Бенгиса, 1909. Т. I. С. 11.

⁴⁰ Фенин А. Воспоминания инженера. Ч. II.

⁴¹ Труды XL Съезда горнопромышленников юга России. С. 11–12.

⁴² Труды XXXIII съезда горнопромышленников Юга России. Т. I. С. 16, 18.

⁴³ Коробков В. М. Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна. С. 305.

⁴⁴ Труды XL Съезда горнопромышленников юга России. Т. I. С. 7.

⁴⁵ Список фабрик и заводов России 1910 г.: по официальным данным фабричного, податного и горного надзора. Москва: Изд. Торговым домом Л. и Э. Метуль и К°, 1910. С. 960.

ве, обсяги виробництва якого сягали 543,6 тис. пудів⁴⁶. Й. Крживицький був також кандидатом у члени Правління Жилловського товариства кам'яновугільних копалинь та рудників, заснованого в 1900 р. біля залізничної станції Алчевської Слав'яносербського повіту⁴⁷.

Додамо, що Крживицький був постійним учасником з'їздів гірничопромисловців Донбасу, входив до складу їх керівного органу – Ради з'їзду, а також перебував як виборний від цієї організації в Харківському комітеті з перевезення мінерального палива⁴⁸. Близький друг та товариш по службі Йосифа Анастасовича О. Фенін характеризував його так: «Людина поетичної душі, відмінний музикант ... з великим природним, дуже практичним, як у більшості поляків, розумом... Добрий і справедливий начальник, який був позбавлений за своєю натурою елементів жорсткого щодо інших примусу, Крживицький залишив після себе чудову пам'ять, особливо в робітників, які у вищій мірі цінували делікатність ставлення, його милий гумор»⁴⁹.

Активно займався підприємництвом і інженер-технолог Казимир-Ян Толвинський, який у 1913 р. організував Товариство на вірі, що володіло Горлівським кам'яновугільним рудником. Основний капітал товариства становив 100 тис. руб. При цьому безпосереднім управителем на руднику був теж етнічний поляк – штейгер С. Пржиленський⁵⁰.

Згадаємо і ще кількох інженерів польського походження, які на початку ХХ ст. виконували важливі менеджерські функції у низці потужних гірничопромислових фірм Донецького басейну. Зокрема, помітний слід у розвитку гірничої галузі регіону залишив Йосиф Феліксович Кржижановський. В 1888 р. він закінчив Петербурзький гірничий інститут. Починаючи з 1906 р. перебував на посаді директора великого Кадієвського кам'яновугільного рудника. А згодом його управлінням вже підпорядковувалися всі вугільні шахти, що належали Південно-Дніпровському металургійному товариству, провід якого очолював відомий підприємець, меценат та громадський діяч польського походження, інженер-технолог Ігнатій Ясюкович. При цьому основним завданням Кржижановського було організувати безперебійне постачання заводів товариства власним вугіллям та коксом. Зрештою, як зазначали сучасники, «це велике технічне та адміністративне завдання блискуче виконав Кржижановський»⁵¹, оскільки за десять років його керування рудниками цієї компанії (з 1906 до 1916 рр.) видобуток вугілля в Південно-Дніпровському товаристві зріс з 30 млн до 70 млн пудів.

Активно діяв у гірничій промисловості Катеринославщини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. і Йосиф Михайлович Дворжанчик. Закінчивши Харківський технологічний інститут він набув фах інженера-технолога. Свою діяльність у Донецькому басейні розпочав у відомого українського промисловця О. К. Алчевського, засновника Олексіївського Гірничопромислового товариства. Працював там Дворжанчик помічником завідувача Павловською шахтою⁵². Як згадував О. Фенін, «Алчевський дуже цінував Дворжанчика, як чудового інженера»⁵³. Згодом Й. Дворжанчик перебував на посаді інженера на Кадієвському руднику, а напередодні Першої світової війни вже був директором-розпорядником відразу трьох великих вугледобувних компаній, які діяли на французькі та бельгійські гроші – Товариства Микитівських кам'яновугільних копалинь, Ірмінського кам'яновугільного товариства та Товариства для розроблення кам'яної солі та вугілля в Південній Росії⁵⁴, виявивши при цьому якості «дуже гарного комерсанта та адміністратора». Крім того, Дворжанчик у цей час очолив правління

⁴⁶ Коробков В. М. Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна. С. 238.

⁴⁷ Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Изд. Д. П. Кандауров. Петроград, 1914. № 72.

⁴⁸ Труды XL Съезда горнопромышленников юга России. Т. 1. С. 8.

⁴⁹ Фенін А. И. Воспоминания инженера, 1938. С. 121, 124.

⁵⁰ Фабрично-заводские предприятия Российской империи. 1914. № 133.

⁵¹ Фенін А. И. Воспоминания инженера, 1938. С. 126.

⁵² Коробков В. М. Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна. С. 225.

⁵³ Фенін А. И. Воспоминания инженера, 1938. С. 124.

⁵⁴ Фабрично-заводские предприятия Российской империи, 1914. № 79, 105, 109.

Олексіївського гірничопромислового товариства, тобто компанії, де він розпочинав свої інженерні практики⁵⁵. Брав він також активну участь у громадській роботі, зокрема був членом Ради з'їзду гірничопромисловців півдня Росії та виборним від цієї організації у Харківському комітеті з перевезення мінерального палива⁵⁶.

Під час Першої світової війни Й. Дворжанчик завзято долучився до діяльності організацій, які опікувалися питаннями надання допомоги біженцям. Так, у 1915 р. він брав безпосередню участь у створенні Харківського відділення Польського товариства допомоги жертвам війни (Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny – РТРОВО) та згодом був обраний заступником голови цієї інституції⁵⁷. Крім того, був постійним учасником засідань місцевого Комітету вел. княжни Тетяни Миколаївни з питань організації допомоги постраждалим від воєнних дій, які масово прибували до Харківської губернії⁵⁸. За згадкою його колег-інженерів, Дворжанчик вражав усіх своєю вируючою енергією та працездатністю.

Звернімо увагу також на діяльність Владислава Станіславовича Ржепецького (1875–?), сина судового чиновника, уродженця Варшави. В 1907 р. він закінчив Гірничий інститут, а в 1910 р. був відряджений Гірничим відомством до Франко-Руського товариства Берестово-Кринських кам'яновугільних копалень, де працював на посаді інженера. Мав чин титулярного радника⁵⁹.

Додамо, що між інженерами-поляками та представниками технічної інтелігенції іншого етнічного походження (росіяни, українці, німці), які тоді працювали в гірничій промисловості Донбасу, була доволі тісна комунікація, наповнена товариським спілкуванням із колегами й однодумцями. Досить часто проводилися спільні зустрічі, де обговорювалися нагальні проблеми гірничозаводської промисловості, відзначалися професійні свята, а інколи влаштовувалися так звані рудничні бали. Як згадував О. Фенін, «нас не могла зіткнути один з одним навіть конкуренція продаж – вугільний ринок, якимось поступово, «історично» був між рудниками поділений... Нас об'єднувала спільність характеру особистої творчої роботи, невловиме духовне піднесення, яке давалося реальним творенням»⁶⁰.

Отже, якщо порушити питання, як інженери-поляки тоді себе позиціювали, то однозначної відповіді ми не отримаємо. Адже певний індивід значною мірою визначає свою ідентичність через належність до якоїсь спільноти. При цьому німецький дослідник Р. Лінднер виокремлював у своїй праці чотири типи ідентичності підприємців: «соціальний, національний, локальний і особистісний»⁶¹. Тож якщо дотримуватися такої класифікації, то домінуючою для інженерів польського походження в той час були відносини в межах соціальної групи підприємців, тобто в середовищі прошарку гірничопромисловців регіону. Водночас вони ніколи не забували, що були поляками і за спогадами сучасників «гаряче любили» свою батьківщину⁶².

Зазначимо також, що більшість із цих осіб (станом на 1905 р.) мали вік 40 років, хоч К. Мсциховському тоді вже було 55. Переважно це були сімейні люди, які до того ж мали досить великі родини. Звернімо увагу й на те, що найчастіше вони брали собі за дружин панянок польського походження. Хоча тут мали місце й інші приклади. Наприклад, у роки Першої світової війни один з польських інженерів уклав шлюб зі спадкоємницею багатого донбаського гірничопромисловця П. Карпова – Софією⁶³.

⁵⁵ Фабрично-заводские предприятия Российской империи, 1914. № 2.

⁵⁶ Труды XL Съезда горнопромышленников юга России. 1916. Т. 1. С. 7.

⁵⁷ Див.: Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. С. 157.

⁵⁸ Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. С. 157.

⁵⁹ Горные инженеры Донбасса. URL: <https://miningwiki.ru/wiki/>.

⁶⁰ Фенін А. И. Воспоминания инженера, 1938. С. 119.

⁶¹ Лінднер Райнер. Підприємці і місто в Україні, 1860–1914 рр. (Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії) / за ред. О. М. Доніка. Київ: Промінь, 2008. С. 18.

⁶² Фенін А. И. Воспоминания инженера, 1938. С. 128.

⁶³ Кочергін І. О. Дворянський рід Карпових в історії Катеринославщини. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. праць. Київ, 2016. С. 20.

Після революції 1917 р. та приходу до влади більшовиків доля вищезгаданих інженерів-поляків склалася по-різному. Так, К. Мсциховський та його дружина покинули країну й опинилися в еміграції (за деякими свідченнями у Франції) майже без засобів для існування. Померли вони на початку 1920-х рр. Водночас Й. Кнотте долучився до білогвардійського руху. В 1919 р. він був затриманий більшовиками та ув'язнений до концтабору. Натомість В. Ржепецький за радянської влади працював головним інженером в Ірмінському та Байракському рудоправліннях Донбасу. В 1928 р. він був заарештований у «Шахтинській справі»⁶⁴.

Водночас більшість інженерів, етнічних поляків, після 1917 р. виїхали до відродженої в той період Польської держави. Так, К. Буковський, згідно з інформацією О. Феніна, посів у Польщі «велику урядову посаду управителя всіма соляними рудниками». Й. Кржижановський, який був затриманий більшовиками в 1918 р., а згодом обмінений на російського комуніста, став у Польщі директором «Центрального управління воєнних заводів». У свою чергу Й. Крживицький, перебравшись до Польщі, вдався до організації власного бізнесу. Помер він у 1933 р. Нарешті згадаємо, що інженер Й. Дворжанчик у міжвоєнний період був директором гірничого підприємства німецької фірми «Гіше» у Верхній Сілезії⁶⁵. Помер 1934 р.

Висновки. Таким чином, у гірничій галузі Донецького басейну в пореформену добу працювало чимало представників польської технічної інтелігенції. На кам'яновугільних підприємствах регіону вони переважно виконували роль інженерів та управителів рудниками, продемонструвавши високий рівень професіоналізму та працездатності. Водночас ще від кінця XIX ст. інженери-поляки почали долучалися до бізнесової діяльності, закладаючи власні шахти або створюючи вугледобувні компанії. Серед таких осіб були К. Мсциховський, Й. Крживицький та К. Толвинський. Крім того, вони (Й. Дворжанчик) очолювали правління вже діючих великих гірничо-промислових товариств. А отже, можна вказати на заповзятливість, ділову ініціативу та комерційні здібності інженерів-поляків. Усе це дозволило їм у підсумку отримати чималі прибутки й стати досить заможними людьми.

Важливо також згадати, що інженери польського походження активно долучилися до діяльності організацій, створених шахтовласниками Донецького басейну. Зокрема, до складу Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня в різні періоди входили К. Мсциховський, Й. Дворжанчик, Й. Крживицький, К. Буковський та Л. Підгаєцький. Виконували поляки і важливі функції секретаря цієї інституції (М. Яшевський), а також відіграли вагомий роль у створенні та діяльності на початку XX ст. синдикату «Продвугілля». Зрештою, можна стверджувати, що інженери польського походження, піддані Російської імперії, зробили свій внесок у промислову розбудову регіону, закладаючи міцні традиції підприємництва на Півдні України в модерний період.

REFERENCES

1. *Azovsko-Donskoy kommercheskiy bank* [Azov-Donskoy Commercial Bank]. URL: <https://www.citywalls.ru/house609.html#:~:text=Азовско-Донской%20банк%20> (in Russian).
2. Fenin, A. I. (1938). *Vospominaniya inzhenera. K istorii obshchestvennogo i khozyajstvennogo razvitiya Rossii (1883–1906 gg.)* [Memories of an Engineer. On the history of social and economic development of Russia (1883–1906)]. Praga: Tip. B. Bengis (in Russian).
3. Fenin, A. *Vospominaniya inzhenera* [Memories of an Engineer]. Vol. II. URL: <https://corpus.prozhito.org/person/5811> (in Russian).
4. *Hornye ynzhenery Donbassa* [Mining engineers of Donbass]. URL: <https://miningwiki.ru/wiki/> (in Russian).
5. *Hronika revolyutsionnogo rabocheho dvizheniya na Ukraine (1900–1917): Spravochnik* [Chronicle of the revolutionary labor movement in Ukraine (1900–1917): Directory] (1987) / AN USSR, In-t istorii / sost. O. A. Belotskaya i dr. Kyiv: Naukova dumka (in Russian).

⁶⁴ Горные инженеры Донбасса. URL: <https://miningwiki.ru/wiki/>.

⁶⁵ Фенин А. И. Воспоминания инженера, 1938. С. 123–128.

6. Islavin, V. (1875). Obzor kamennougol'noj i zhelezodelatel'noj promyshlennosti Donetskogo kryazha [Overview of the coal and iron industry of the Donetsk Ridg]. *Gornyj zhurnal*. (1), 39–95 (in Russian).
7. Kandaurov, D. (1914). Fabrichno-zavodskie predpriyatiya Rossiyskoy imperii (isklyuchaya Finlyandiyu) [Factory and plant enterprises of the Russian Empire (excluding Finland)]; pod red. F. A. Shober. Petrograd: Elektrotipografiya N. Ya. Stoykovoy (in Russian).
8. Kocherhin, I. O. (2016). Dvoriants'kyj rid Karpovykh v istorii Katerynoslavshchyny [The noble Karpov family in the history of the Ekaterinoslav region]. *Hileia: naukovyj visnyk: zb. nauk. prats'*. Kyiv, 16–21 (in Ukrainian).
9. Korobkov, V. M. (1901). Hornopromyshlennyj ukazatel' Donetskoho bassejna [Mining directory of the Donetsk Basin]. Yspr. y dop. po 1901 roku. Khar'kov: Typ.-lytohr. Zyl'berberh y synov'ia (in Russian).
10. Krutikov, V. V. (1992). Burzhuazii Ukrainy ta ekonomichna polityka tsaryzmu v poreformenyj period [The bourgeoisie of Ukraine and the economic policy of tsarism in the post-reform period]. Dnipropetrovs'k: Vyd-vo DDU (in Ukrainian).
11. Lindner, R. (2008). Pidprijemtsi i misto v Ukraini, 1860–1914 rr. (Industrializatsiia i sotsial'na komunikatsiia na Pivdni Rosijs'koi imperii [Entrepreneurs and the City in Ukraine, 1860–1914 (Industrialization and Social Communication in the South of the Russian Empire)]. Kyiv: TOV «VPP» Promin'» (in Ukrainian).
12. *Otchet Ekaterynoslavskoj gubernskoj zemskoj upravy za 1893 god* [Report of the Yekaterinoslav provincial zemstvo council for 1893] (1894). Ekaterynoslav: Typo-Lytohr. Gubernskoho pravleniya, 2 (in Russian).
13. Petrov, V. V. (2020). *Mstsykhovs'kyj Kazymyr Liudvyhovych. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Elektronnyj resurs]* / Redkol.: I. M. Dziuba [ta in.]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrainy, 22 (in Ukrainian).
14. Plescheev, A. (1892). V dorohe y doma. Putevye pejzazhy [On the Road and at Home. Travel Landscapes]. Sankt-Peterburh: Typ. V. H. Avseenko (in Russian).
15. *Po Ekaterynynskoj zheleznoj dorohe* [Along the Catherine Railway] (1912). Ekaterynoslav: Typo-Lytohrafyia Ekaterynynskoj zheleznoj dorohy, 2 (in Russian).
16. Shliakhov, O. (2025). *Kazymyr Mstsykhovs'kyj: cotsioprosesijnij portret hirnychopromyslovtsia kintsia XIX – pochatku XX st.* [Kazymyr Mscykhovsky: socio-professional portrait of a mining industrialist of the late 19th – early 20th centuries] *Peredovi tekhnolohii realizatsii osvitchenih initsiatyv: zb. nauk. prats' / nauk. red.* A. M. Zlenko. Pereiaslav: Dombrovs'ka Ya. M. (in Ukrainian).
17. *Spysoy fabryk y zavodov Rossyy 1910 h.: po ofytsyal'nym dannym fabrychnoho, podatnoho y hornoho nadzora* [List of factories and plants in Russia in 1910: according to official data from the factory, tax and mining supervision] (1910). Moskva: Yzd. Torhovym domom L. y E. Metul' y K° (in Russian).
18. Taskyn, E. N. (1896). *Kamennouhol'naia promyshlennost' Donetskoho bassejna: Uslovyia ee razvityia y sovremennoe polozhenye* [Coal industry of the Donetsk basin: Conditions of its development and current situation]. Khar'kov: Parovaia typ. y lytohr. Zyl'berberh (in Russian).
19. *Trudy VII Sezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii* [Proceedings of the XXXIII Congress of Miners of the South of Russia], byvshego v gorode Kharkove: s 10 po 27 noyab. 1882 g. (1883). Kharkov: Tip. K. P. Schasni (in Russian).
20. *Trudy XXXIII S'ezda hornopromyshlennykov Yuha Rossyy: (23 noiabria – 12 dek. 1908 h.)* [Proceedings of the XXXIII Congress of Miners of the South of Russia] (1909). Khar'kov: Typ. B. Benhysa, 1 (in Russian).
21. *Trudy XXXVIII S'ezda hornopromyshlennykov iuha Rossyy* [Proceedings of the XXXVIII Congress of Miners of the South of Russia] (1913). Khar'kov: Typ. B. Benhysa, 1 (in Russian).
22. *Trudy XL S'ezda hornopromyshlennykov iuha Rossyy* [Proceedings of the XL Congress of Miners of the South of Russia]. 21–29 noiabria 1915 hoda (1916). Khar'kov: Typ. B. Benhysa, vol. 1; vol.2 (in Russian).
23. *Ustav Donetskoho obschestva zhelezodelatel'noho y stalelytejnogo proyzvodstv* [Charter of the Donetsk Society of Iron and Steel Production] (1891). Sankt-Peterburh: Typ. Departamenta Udelov (in Russian).
24. Yashevskiy Mykhayl. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/ПБС/ВТ/Яшевский> (in Russian).

25. Zhukova, O. V. (2012). Vidrozhennia starovynnykh sadyb shliakhom stvorennia muzejno-turystychnykh tsentriv iak suchasna tendentsiia muzejno-pam'iatkookhoronnoi spravy (na prykladi sadyby Mstsykhovs'koho Luhans'koi obl.) [Revival of ancient estates through the creation of museum and tourist centers as a modern trend in museum and monument preservation (using the example of the Mstsykhivskiy estate in Luhansk region)]. *Siverschyna v istorii Ukrainy*, 5: 21–26 (in Ukrainian).
26. Kowalczyk, R. (2015). Polscy inżynierowie i technicy w życiu gospodarczym Ukrainy w końcu XIX i na początku XX wieku [Polish engineers and technicians in the economic life of Ukraine in the late 19th and early 20th centuries]. *Славистична ЗБІРКА*, Київ, (1), 1248–1260 (in Polish).
27. Krasowska, H. (2012). Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie [Polish minority in southeastern Ukraine]. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (in Polish).
28. Madzik, M., Korzeniowski, M., Latawiec, K. Owens et al (2014). Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921 [Poles in eastern Ukraine in 1832–1921]. Lublin: Wydawnictwo UMCS (in Polish).

Received 12.08.2025

Received in revised form 08.09.2025

Accepted 24.09.2025

DOI: 10.15421/272521

УДК 94(477.74–21)«18/19»:628.1

В. А. Добровольська

Херсонська державна морська академія, Херсон, Україна

РОЛЬ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ ІРТТ У СТВОРЕННІ МІСЬКОГО ВОДОПРОВОДУ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

E-mail: viado.ksma@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5262-7425>

Researcher ID: G-4942–2019

Анотація. Централізований водопровід – ключовий елемент модерного міста, від якого залежать здоров'я містян, санітарія, пожежна безпека й промисловість. Миколаїв, заснований 1789 р. на злитті Південного Бугу та Інгулу, постійно відчував дефіцит питної води. Наприкінці ХІХ ст. міська влада ініціювала перехід до централізованої системи. Миколаївське відділення Імператорського російського технічного товариства, відновлене у 1893 р., стало незалежним експертним осередком, що поєднав науку й інженерію та вплинув на рішення щодо водопостачання і каналізації. Його інституційною передумовою було Миколаївське технічне товариство (1869/1872 рр.). **Мета дослідження** – визначити роль Миколаївського відділення Імператорського російського технічного товариства у формуванні водопроводу та каналізації Миколаєва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., проаналізувати його організаційні дії у проектуванні, будівництві й введенні в експлуатацію системи у 1906 р. Застосовано історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-біографічний **методи дослідження**, контент-аналіз періодики та статистичний аналіз. Наукова новизна полягає в залученні значного корпусу опублікованих джерел та реконструкції діяльності відділення як незалежного інституту міської інфраструктурної політики. **Основні результати.** Миколаївське відділення Імператорського російського технічного товариства стало містком між наукою та міським самоврядуванням, перетворивши дискусії на програму дій: від гідрогеологічних розвідок і лекцій до експертиз, кошторисного контролю та технічного нагляду. Виокремлено чотири етапи: І (1893/1898) – організація та обґрунтування пріоритету підземних вод; ІІ (1898/1904) – систематизація даних, конкурсний добір рішень, перегляд кошторисів; ІІІ (1904/1909) – будівництво і запуск мережі, спорудження гіпербо-